

een opkomende middenklasse-identiteit door Indonesiërs, of juist van het racistische *white laborism* onder arbeiders in het Britse rijk, hadden bijvoorbeeld eenvoudig gelegd kunnen worden.

De grote diversiteit in gebruikte bronnen, van bedrijfsarchieven en vakbondsperiodieken tot kranten en overheidsstukken, geeft het boek een solide basis. Hoewel dit voornamelijk Nederlandse bronnen zijn, zoekt Schmitz ook expliciet naar het Indonesische perspectief. De bijdragen van Indonesische leden van de Volksraad zijn in grote lijnen misschien bekend, maar de ingezonden brieven van Indonesische postmedewerkers in hun vakbondsblad zijn een kleine goudmijn, die Schmitz dan ook uitgebreid onderzoekt. Een kanttekening hierbij is, dat het boek wel erg dicht op die bronnen blijft zitten. Ontwikkelingen en debatten kunnen effectiever beschreven worden dan door per jaar een uitputtend overzicht te geven, met amper selectie of sturing aan te brengen. De uitgever had hier met een goede redactieronde meer orde in kunnen scheppen en het betoog van het boek sterker kunnen maken. Dat geldt overigens ook voor de vrij slordige verzorging, want het boek verdient beter dan de nodige spelfouten en soms onhandig ingevoegde figuren die het nu bevat.

Het grote bestuurshervormingwerk is een empirisch sterk, informatief en uitgebreid onderzoek naar de spanningen en verhoudingen in de koloniale samenleving. Ook met de bovenstaande kanttekeningen is het in de kern een relevante bijdrage voor wie geïnteresseerd is in de sociaaleconomische en politieke geschiedenis van de laatste decennia van koloniaal Indonesië.

Miel Groten, Universiteit Leiden

Antoon Vrints, *De Afrekening. Geweld tegen collaborateurs in Antwerpen 1918 en 1944-1945* (Knesselare: Ertsberg, 2024). 333 pp. ISBN 9789464750690.

DOI: 10.52024/bvzf4963

Een machtswisseling heet niet voor niets een omwenteling. Foto's uit begin september 1944 laten zien hoe de Antwerpenaren de bevrijding van het bezettingsregime hebben vormgegeven. Collaborateurs werden door menigten uit hun huizen gehaald en publiekelijk vernederd. Ze moesten met de handen omhoog poseren om de omkering van de

machtsverhoudingen te tonen. Uit de Scheldestad komt de meest sprekende illustratie van deze degradatie: het publieke schouwspel van zogeheten ‘zwarten’ opgesloten in de leeuwenkooi van de dierentuin. Mede door zulke tafereelen heeft de volkswodee bij de bevrijding sindsdien tot de verbeelding gesproken. Ook in de geschiedschrijving leefden het geweld en de vernederingen voort als uitingen van een spontane razernij en grootschalige beestachtigheden.

De Gentse historicus Antoon Vrints geeft in dit boek een alternatieve visie op het Antwerpse straatgeweld rond de machtswisseling. Hij wil zich niet tevredenstellen met de geijkte beschrijvingen en verklaringen: biologisch gefundeerde neiging tot agressie, het profiteren van wetteloosheid in een machtsvacuüm, collectieve brutalisering als gevolg van de gewelddadige onderdrukking door het naziregime, of doelgerichte onderdrukking van het Vlaams-nationalistische activisme. Vrints bepleit een bredere benadering van de aard en dynamiek van de gewelddadigheid, die deze ziet als onderdeel van een bredere sociale context, een langduriger continuïteit en zelfs overdracht van ervaringen van 1918 naar 1944.

Tot dusver is de machtswisseling onderzocht vanuit politiek-institutionele perspectieven. Vrints richt de blik op de basis van de stedelijke samenleving. Bewoners van wijken en straten komen aan het woord via dagrapporten en aangiften uit de verschillende wijkbureaus van politie, verder in dagboeken en publieke bronnen. Dit maakt een vernieuwende vergelijking tussen de machtswisselingen in 1919 en 1944/1945 mogelijk.

Werd het geweld tegen collaborateurs in 1918 in de eerste plaats gevoed door langdurige honger en gebrek, in 1944 speelde dit ook, maar kwamen er meer politieke factoren bij zoals de spanning over de illegitieme machtsaanspraken van de vertegenwoordigers van de ‘nieuwe orde’, de lang ingehouden angst om zich te uiten tegen het repressieve regime en de steeds aanwezige dreiging van verklikking. Niettemin gold in beide gevallen economisch en sociaal profiteren van de bezetting als direct aanstootgevend. Daarom waren kroegbazen, winkeliers en handelaars in primaire levensbehoeften de meest gekozen doelen van volkswodee. Daarnaast richtten de represailles zich tegen ‘incivieken’ die zich schuldig maakten aan zichtbare vormen van collaboratie: sociale omgang met de bezetter, het bekleden van functies in het kader van de bezetting en dienstneming bij de vijand.

Het optreden tegen collaborateurs heeft sterk het karakter van een zuivering van de publieke sfeer, een term die in Nederland algemener

ingang heeft gevonden dan in Vlaanderen. Vrints relateert de tegenstelling tussen zuivering door ‘de straat’ en die door ‘de staat’. Hij wijst juist op de interactie tussen beide sferen. Het straatgeweld was volgens hem sluitstuk van een veel langduriger proces van uitsluiting uit de sociale omgeving. De machtswisseling maakte het opeens mogelijk de uitsluiting te door vernederingen metterdaad te bevestigen en zichtbaar te maken.

Het verhaal van Vrints is een verhaal van botsende collectieven. Daarin lokaliseert hij talrijke individuele ervaringen van actieve en passieve betrokkenen om zijn these te bevestigen. Hij weet aannemelijk te maken dat de collectieve strafacties bepaald geen ongestructureerde uitbarstingen zijn geweest van ongecontroleerde emoties in een bestuurlijk machtsvacuüm. ‘De straat’ heeft de verzetsbeweging actief betrokken bij de acties, zoals bij het binnendringen van woningen van collaborateurs. Zo zijn de justitie en het lokaal bestuur onder druk gezet om op te treden. Anderzijds heeft burgemeester Camiel Huysmans in mei 1945 door krachtig optreden en inzet van zijn politiemacht voorkomen dat er na de Duitse capitulatie een tweede golf van straatgeweld ontstond. In dit opzicht was het lokale bestuur sterker teruggekeerd dan het nationale – wat ook Martin Conway in *The Sorrows of Belgium* (2012) constateerde.

De argumentatie van Vrints is sterk bepaald door een sociologisch-antropologische benadering. Hij benadrukt keer op keer het rituele karakter van het uitsluitings- en bestraffingsrepertoire, wijst op de charivari-achtige omkeringen en op de behoefte om de lokale gemeenschap en de natie te reinigen van alles wat naar de vijand riekt. Het onderzoek naar wat er in de buurten van Antwerpen op straat gebeurde laats zien hoe dat ritueel onteren zowel in 1918 als in 1944 in zijn werk is gegaan. Huizen werden besmeurd, ruiten ingegooid, het huisraad op straat gegooid om te demonstreren dat de bewoners niet meer gewenst werden. Vrouwen werden kaalgeschoren en naakt tentoongesteld om te onderstrepen dat ze buiten de morele orde vielen.

De stedelijke omgeving wilde kennelijk teruggrijpen op vroegmoderne vormen van straffen. Aan de basis hiervan lagen de morele referentiekaders van de lokale gemeenschap. We zien hoe de invulling van die kaders werd bepaald door zichtbaar aanstoot geven in relatie tot de bezetting; tegelijkertijd was er een verband met het politieke perspectief van herstel van stadsbestuur en natie. Dat het zou gaan om doelgerichte pogroms tegen Vlaamse activisten wordt overtuigend verworpen als een gepolitiseerde constructie van

later datum. Terwijl Vrints steeds refereert aan het rituele karakter van de afstraffing relativeert hij tegelijkertijd de abstracte betekenis van zuiveringsidealen evenzeer als de psychologische motieven van geschonden viriliteit. Dit roept bij mij wel eens de vraag op welke betekenis hij precies aan dat rituele wil hechten: grijpen de mensen welbewust naar tijdloze repertoires van het volksgericht terug, of kiezen ze voor de meest directe actie die ze ter beschikking hebben?

Vrints geeft een overtuigend en tastbaar oordeel. Voorop staat dat mensen die steeds meer en meer aanstoot hebben gegeven tot zichtbaar en voelbaar normoverschrijdend gedrag in hun sociale omgeving zijn gestraft. Het lijkt erop dat het direct waarneembare al op straat werd afgerekend, en dat de staat het meer formele en verborgene voor zijn rekening nam. Door de diepte van de benadering en de nuance van de oordeelsvorming is dit boek hoe dan ook een onmisbaar voorbeeld voor wie wil onderzoeken hoe 'grote' machtswisselingen ook op straat vorm krijgen.

Peter Romijn, NIOD Instituut voor oorlogs-, holocaust en genocidestudies en Universiteit van Amsterdam

Paul van Dun, *Bergh in de jaren dertig. Een Gelderse plattelandsgemeente tijdens de Grote Depressie* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2023). 304 pp. ISBN 9789464550849.

DOI: 10.52024/2cn5aq62

Bergh, de Gelderse gemeente die in 2005 opging in de fusiegemeente Montferland, is in het verleden eigenlijk meer Duits dan Nederlands geweest. Het gebied was lange tijd een heerlijkheid, waar vanaf de achttiende eeuw het (hoog)adellijke huis Hohenzollern-Sigmaringen de scepter zwaaide. Met een door en door katholieke bevolking – liefst 93 procent was er rooms – en waarvan in 1906 liefst 400 ingezetenen als arbeider in het naburige Duitse Emmerich werkten. Paul van Dun, historicus uit Wehl (tegenwoordig gemeente Doetinchem) en oud-medewerker van de Regio Achterhoek, promoveerde in november 2023 op deze bijzondere grensgemeente in de crisisjaren dertig.

Het is een gedegen studie geworden. In de 'Inleiding' zet Van Dun in meer dan vijftig pagina's achtereenvolgens de stand van (historisch) onderzoek naar onder meer de Grote Depressie en het sociaal beleid